

Jolanta Kolbuszewska

<https://orcid.org/0000-0002-8837-7376>

Uniwersytet Łódzki

Wkład socjologów w dorobek polskiej historii kultury okresu międzywojnia (wybrane przykłady)

Zarys treści: W artykule podjęto próbę charakterystyki dorobku i specyfiki badań polskiej historii kultury okresu międzywojnia. Zarysowano różnicę w sposobach uprawiania historii kultury pomiędzy socjologami a historykami. Tekst składa się z dwóch części – pierwszej, mającej charakter wprowadzający i zasadniczej – prezentującej wkład wniesiony przez reprezentantów rodzimej socjologii do refleksji nad dziejami kultury.

The content outline: The article characterises the achievements and specificities of research into the Polish cultural history of the interwar period. It outlines the difference in exploring cultural history between sociologists and historians. The text is structured into two parts – the introductory first and the main one, presenting the contribution of Polish sociologists to the reflection on the history of culture.

Słowa kluczowe: historia kultury, historia historiografii, dwudziestolecie międzywojenne, Jan Stanisław Bystrzeński, Stefan Czarnowski

Keywords: history of culture, history of historiography, interwar period, Jan Stanisław Bystrzeński, Stefan Czarnowski

I

Historia kultury to subdyscyplina badawcza, która z wielkiej rodziny nauk historycznych wyłoniła się stosunkowo późno¹. Powodem jej odroczonego w czasie wyodrębnienia się, zarówno w polskiej, jak i światowej historiografii, była wieloznaczność pojęcia „kultura”, co pociągało za sobą spory i dyskusje na temat treści, zakresu oraz obszaru badań jej dziejów. Nie chcąc nadmiernie rozbudowywać tego wątku, wspomnę tylko, iż w epoce oświecenia kulturę odnoszono do moralnego i umysłowego doskonalenia się ludzkości, sto lat później zaś do całokształtu jej

¹ K. Hartleb, S. Łempicki, *Historia kultury*, „Kwartalnik Historyczny” 51, 1937, nr 1–2, s. 1 (odb.).

duchowego i materialnego rozwoju (zamiennie z terminem „cywilizacja”), z czasem, w odróżnieniu od cywilizacji, kulturę utożsamiano tylko z duchowym dorobkiem człowieka². Kultura miewała zarówno opisowe, jak i wartościujące znaczenie. Jej zakres znaczeniowy bywał wąski i ściśle określony, jak również szeroki, mieszczący wiele przenikających się zagadnień z życia zbiorowości³. Przedmiot badań wymagał od uczonych szerokiej wiedzy, kompetencji i otwartości metodologicznej.

Na ziemiach polskich w XIX w. kategorię kultury odnoszono zarówno do materialnych, jak i duchowych wytworów ludzkiej działalności. Do 1880 r. zainteresowania rodzimych dziejopisów ograniczały się jednak do życia umysłowego i obyczajów, które prezentowano w sposób opisowy. Koncentrowano się głównie na dorobku umysłowym wyższych klasach społecznych. Wraz z postępującą profesjonalizacją nauki historycznej pojawiły się pierwsze opracowania poświęcone kulturze duchowej konkretnych okresów dziejowych⁴. Nawiązywano w ten sposób do – określanej przez Petera Burke’a klasyczną – historii kulturowej uprawianej głównie na gruncie niemieckim⁵. Począwszy od Jacoba Burckhardta, autora *Kultury odrodzenia we Włoszech* (1860), badacze koncentrowali uwagę na „kanonie” arcydzieł sztuki, literatury, filozofii, nauk ścisłych, etc. Dążąc do zrozumienia konkretnych dzieł, osadzali je we właściwym kontekście historycznym. Koncentrowali się na powiązaniach między nimi. Traktowali konkretne utwory jako świadectwo kultury i okresu, w którym powstały⁶. Poszukiwali stałych, powtarzalnych i typowych elementów badanej kultury.

Od schyłku XIX stulecia rozmaicie rozumianą i uprawianą na różne sposoby historią kultury na ziemiach polskich parali się m.in.: Kazimierz Morawski (badacz renesansu, mecenatu kulturowego, stosunków Polski z zagranicą), Władysław Łodziński (specjalizujący się w kulturze miast i mieszczaństwa), Teodor Wierzbowski (badacz literatury odrodzenia i baroku, wydawca źródeł, autor nieukończonej pracy o Komisji Edukacji Narodowej), Antoni Karbowski (badacz dziejów oświaty i wychowania), Leonard Lepszy (historyk sztuki, znawca dziejów Krakowa), Aleksander Brückner (badacz literatury, języka, folkloru, obyczajów, prądów umysłowych i ruchów religijnych). Badania z zakresu historii kultury podejmowali także Jan Ptaśnik, Stanisław Kot, Stanisław Łempicki, Zygmunt Kukulski

² Szerzej zob. J. Rutkowski, *Historia kultury i próba systematyzacji jej zagadnień*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1959, nr 1, s. 6 n.

³ Do dziś proces definiowania kategorii kultura nie został zakończony, w literaturze przedmiotu funkcjonuje ok. 160 definicyjnych ujęć tego terminu; zob. *Encyklopedia kultury polskiej*, t. 1: *Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze*, Wrocław 1991.

⁴ Szerzej zob. J. Kolbuszewska, *Mutacja modernistyczna w historiografii polskiej (przełom XIX i XX wieku)*, Łódź 2005, s. 202–212.

⁵ P. Burke, *Historia kulturowa. Wprowadzenie*, tłum. J. Hunia, Kraków 2012 (wyd. oryg.: 2004), s. 8–11.

⁶ Tamże, s. 9.

i inni, o czym szerzej za chwilę⁷. Warto zaznaczyć, iż do momentu odzyskania niepodległości refleksję nad dziejami kultury częściej niż akademicy historycy prowadzili etnolodzy, socjolodzy, filolodzy, historycy sztuki, jak również autorzy powieści historycznych, pasjonaci i kolekcjonerzy. Jak łatwo się domyśleć, poziom ówczesnych publikacji poświęconych dziejom kultury był mocno zróżnicowany⁸.

Do odzyskania niepodległości polską historiografię cechowało posługiwanie się nieostrym pojęciem „kultury” – przedstawianie jej w postaci sekwencji wybitnych dzieł, artystycznych wydarzeń, wzbogaconych opisami sposobów życia, obyczajów, instytucji⁹. Kultura stanowiła fragment ludzkiego świata podległy idiograficznemu opisowi, obejmującemu ciąg jednostkowych zdarzeń i ich skutków. Z całokształtu substancji historycznej jej swoistość słabo się wyodrębniała. Polscy badacze dziejów najczęściej uprawiali historię kultury w powiązaniu z historią obyczajów, życia umysłowego, nauki, oświaty, literatury, języka, sztuki, prawa, ustroju, wojskowości etc., przy czym długo brakowało świadomości pokrewieństwa tych badań. Każdy ze wspomnianych obszarów rządził się własnymi regułami, odwoływał do różnych kategorii i języka opisu. Zdając sobie sprawę ze złożoności materii historyczno-kulturowej, polscy uczeni zaczęli zastanawiać się nad specyfiką rzeczonych badań. Podczas powszechnych zjazdów historyków dyskutowano o powiązanych z historią kultury dziejach sztuki, oświaty, literatury. Najistotniejsze znaczenie dla wyodrębnienia się historii kultury jako subdyscypliny badawczej miał zorganizowany w niepodległej Polsce w 1925 r. IV Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Poznaniu¹⁰. W ramach obrad stworzonej tam po raz pierwszy sekcji historii kultury wygłoszono kilkanaście referatów, w których rewizji poddano jej stosunek do innych dyscyplin (m.in. socjologii, etnologii, pedagogiki, historii sztuki i filozofii). Podjęto również próbę ustalenia zakresu badań, określenia metod i języka opisu. Apelowano o działania zmierzające do syntetycznego ujmowania zjawisk kultury. Wspomniane stanowisko doskonale ilustrują przytoczone niżej wypowiedzi.

Odnosząc się do dotychczasowych badań nad dziejami kultury, lwowski historyk sztuki Władysław Podlacha podkreślił, iż „przeważająca część książek i rozpraw to zbiór materiałów z dziedziny życia materialnego i duchowego, niestopionych ze sobą silniejszą myślą konstrukcyjną; raczej to kompendia wiadomości z różnych dziedzin działalności człowieka, aniżeli próby scharakteryzowania danej epoki pod względem kulturalnym”¹¹. Podobnymi obserwacjami dzielił się Stanisław

⁷ Szerzej zob. J. Maternicki, *Historiografia polska XX wieku*, cz. 1: *Lata 1900–1918*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1982, s. 142–165.

⁸ Tamże, s. 165.

⁹ S. Bednarek, *Pojmowanie kultury i jej historii we współczesnych syntezach dziejów kultury polskiej*, Wrocław 1995, s. 60 n.

¹⁰ Na ten temat pisali m.in. K. Hartleb, S. Łempicki, dz. cyt., s. 5 (odb.).

¹¹ W. Podlacha, *Historia sztuki a historia kultury*, w: *Pamiętnik IV. Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, t. 1: *Referaty*, Lwów 1925, s. 5.

Łempicki, przekonując, że dominujące w polskiej historiografii genetyczne ujmowanie zjawisk kultury nie wyczerpuje złożoności kulturowej materii. Podobnie niewystarczające jest deskryptywne ujmowanie jej zjawisk. Dziejopis zaznaczył: „nie wystarczy wyjaśnić jak coś powstało i opisać jakim jest co do swej istoty, ale trzeba też przedstawić, jak oddziaływa i jakie wywiera skutki”¹². Każdy twór „musi być rozpatrzony z punktu widzenia jego wewnętrznej zawartości i formy zewnętrznej [...]. Pomocne jest pojęcie struktury (w której odróżnić trzeba jej sens, ideę i kształt)”¹³. Wedle Łempickiego kulturę powinno się rozpatrywać w sposób dynamiczny, uwzględniając problem powstania, form funkcjonowania i sposobów reagowania na jej wytwory¹⁴. Zabierający głos podczas poznańskiego zjazdu zgadzali się co do tego, że nowa subdyscyplina winna objąć badaniami całokształt życia materialnego i duchowego przeszłości. Wierzono, iż może one odegrać rolę ideowego łącznika między historykami a specjalistami dziejów piśmiennictwa, sztuki, filozofami, socjologami etc.

Zanim odniosę się do dorobku polskiej historii kultury okresu międzywojnia, kilka uwag na temat wiodących w tej subdyscyplinie ośrodków¹⁵. W latach 1918–1939 główną rolę odegrały w niej Kraków, Warszawa i Lwów¹⁶. Najwięcej historyków deklarowało tam zainteresowanie dziejami kultury, co przełożyło się na naukowe awanse, publikacje, projekty badawcze etc. W latach 20. XX w. w badaniach historyczno-kulturowych przodował Kraków. Niebagatelny wpływ na tę pozycję miało utworzenie na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1920 r. Katedry Historii Kultury, którą do momentu likwidacji w 1933 r. kierował Stanisław Kot¹⁷. Nie była to pierwsza poświęcona subdyscyplinie katedra (wcześniej, w 1919 r. powołano podobną na Uniwersytecie Stefana Batorego¹⁸), jednakże okres jej funkcjonowania i prężność kierownictwa przełożyła się na osiągnięcia, w konsekwencji których Kraków objął prowadzenie¹⁹. Dziejami kultury we wspomnianym ośrodku parali się m.in.: Aleksander Birkenmajer, Kazimierz Dobrowolski, Stanisław Kot,

¹² S. Łempicki, *Formy historycznego ujęcia zjawisk kultury*, w: tamże, s. 3 n.

¹³ Tamże, s. 6.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ O dorobku polskiej historii kultury w dwudziestolecium międzywojennym autorka szeroko pisała w tekście *Historia kultury w II RP* (w druku).

¹⁶ Historię kultury uprawiano również w Poznaniu i Wilnie, jednak w porównaniu z ośrodkami wiodącymi zdecydowanie mniej historyków podejmowało tam wspomnianą problematykę. Ich osiągnięcia nie były równie znaczące, jak krakowskich, lwowskich czy warszawskich badaczy.

¹⁷ O utworzeniu i likwidacji Katedry Historii Kultury na UJ pisał m.in. J. Draus, *Stanisław Kot – historyk kultury i wychowania*, „Roczniki Nauk Społecznych” 24, 1996, nr 2, s. 349–350; zob. też T.P. Rutkowski, *Stanisław Kot 1885–1975. Między nauką a polityką*, Warszawa 2012.

¹⁸ Szerzej zob. Z. Opacki, *Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1919–1939*, Gdańsk 2021, s. 121–127.

¹⁹ Wedle obliczeń W. Marmona historią kultury zajmowało się w Krakowie ok. 32% badaczy (głównie i wyłącznie – 23,3%, częściowo – 8,9%); tenże, *Krakowskie środowisko historyczne w latach 1918–1939*, Kraków 1995, s. 127.

Kazimierz Moszyński, Jan Ptaśnik (związany z Krakowem do 1920 r.) czy Stanisław Wędkiewicz. Warto dodać, iż wśród krakowskich badaczy dziejów kultury, podobnie jak na początku XX stulecia, znaleźli się nie tylko historycy *sensu stricto*, ale i filolodzy, historycy oświaty, nauki i wychowania, bibliotekoznawcy etc.²⁰, co będzie również charakteryzować pozostałe ośrodki.

W latach 30. palmę pierwszeństwa w zakresie badań z historii kultury przejęła Warszawa²¹. Szerokie aspekty jej dziejów podejmowali m.in.: Majer Bałaban, Jan Stanisław Bystron, Kazimierz Kumaniecki, Zygmunt Łempicki, Mojżesz Schorr, Tadeusz Zieliński, Bohdan Suchodolski i inni²². Najbardziej zaawansowane w sensie problemowym i metodologicznym studia nad przeszłością kultur prowadził w stolicy Stefan Zygmunt Czarnowski, o czym szerzej za chwilę.

Trzecim ośrodkiem o istotnych osiągnięciach w zakresie historii kultury był Lwów²³. Lwowscy badacze przodowali w studiach nad historią oświaty, szkolnictwa i wychowania, ruchu umysłowego, mecenatu, związków kulturalnych Polski z zagranicą, ruchów religijnych, obyczajowości, obrzędów. Badania z tego zakresu prowadzili m.in.: Stanisław Łempicki, Kazimierz Hartleb, Jan Ptaśnik, Bronisław Nadolski, Antoni Knot, Łukasz Kurdybacha, Łucja Charewiczowa i inni²⁴. Problematykę dziejów kultury we Lwowie zgłębiali również filologowie, historycy literatury i sztuki (np. Ryszard Ganszyniec, Bronisław Biliński, Mieczysław Gębarowicz, Władysław Podlacha).

Przyglądając się dorobkowi historii kultury w II Rzeczypospolitej, z łatwością dostrzeżemy, że zarówno chronologiczny i geograficzny zakres badań oraz modele/paradygmaty badawcze, do których nawiązywano, były zróżnicowane. Mimo postulatów zakreślenia granic, wskazania celów i metod, subdyscyplina była rozmaicie rozumiana i uprawiana. Problemem pozostało również oddzielenie historii kultury od dyscyplin pokrewnych: historii wychowania, sztuki, literatury etc. Opisywane zjawiska występowały nie tylko w polskiej, ale i europejskiej nauce.

W sensie chronologicznym w okresie międzywojnia dominowały badania nad epoką renesansu, interesowano się również średniowieczem i oświeceniem. Rzadko wychodzono poza okres I Rzeczypospolitej. Koncentrowano się głównie na polskim dorobku intelektualnym, co potwierdza profil zainteresowań historyków uznanych

²⁰ Wykaz nazwisk zob. tamże, s. 127.

²¹ W okresie międzywojnia historię kultury uprawiało ok. 32% stołecznych badaczy (z tego głównie i wyłącznie – 18,5%, częściowo – 13,5%); J. Maternicki, *Warszawskie środowisko historyczne w okresie II Rzeczypospolitej*, Rzeszów 1999, s. 114.

²² Tamże.

²³ Wspomnianą subdyscyplinę uprawiało we Lwowie 17,5% historyków (głównie 11,3%, częściowo 6,2%); J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Rzeszów 2012, s. 216.

²⁴ Szerzej zob. J. Kolbuszewska, *Historia kultury*, w: *Historia w Uniwersytecie Lwowskim. Badania i nauczanie (do 1939 roku)*, red. J. Maternicki, J. Pisulińska, L. Zaskilniak, Rzeszów 2016, s. 479–506.

za najwybitniejszych reprezentantów subdyscypliny. I tak Stanisław Kot badał kulturę umysłową Polski czasów nowożytnych, stosunki intelektualne z Zachodem, rewolucję kulturalną i religijną doby renesansu²⁵. Kulturę odrodzenia i reformacji na ziemiach polskich zgłębiali także Kazimierz Hartleb²⁶ i Stanisław Łempicki. Na czoło zainteresowań ostatniego wysunęły się również dzieje szkolnictwa, polskie tradycje wychowawcze, mecenat, związki literatury polskiej z europejską oraz znaczenie kulturowe ziem wschodnich Rzeczypospolitej²⁷. Nieco inny profil badawczy prezentował Jan Ptaśnik, który poruszał zagadnienia związane z obyczajowością, stosunkami społeczno-gospodarczymi. Badał również życie religijne i artystyczne oraz obce wpływy kulturowe²⁸. Historyk podkreślał wagę studiów nad kulturą miejską, która jego zdaniem zasługiwała na uwagę, gdyż „urządzenia w miastach zarówno polityczne, jak bezpieczeństwa publicznego, opieki społecznej i fiskalne, wyprzedzały zwykle urządzenia ogólnopaństwowe i były dla nich wzorem”²⁹.

Poza rodzime zjawiska kultury wykraczali nieliczni. Jeśli pojawiały się badania porównawcze, zwykle dotyczyły promieniowania obcych wzorców kulturowych lub postrzegania Polaków przez cudzoziemców (głównie z Europy Zachodniej). Wpływy Wschodu interesowały niewielu dziejopisów (głównie wilnian i lwowian). Wąska grupa badała kulturę materialną i podejmowała wątki ekonomiczne (Jan Ptaśnik, Łucja Charewiczowa).

Nie tylko problemy badawcze, ale i metody ujmowania zjawisk w polskiej historii kultury okresu międzywojnia znacznie się od siebie różniły. Jan Ptaśnik, wychowany w klimacie krytyczno-erudycyjnej nauki, pozostał jej wierny. Stanisław Kot zdecydowanie ją przekraczał. Aleksander Brückner, ukształtowany przez pozytywizm, odczuwając ograniczenia tego modelu, wykorzystywał nowe narzędzia badawcze oferowane przez modernistyczną epistemologię. Jak zostało zasygnalizowane, narodzinom i rozwojowi historii kultury od początku towarzyszyli przedstawiciele innych dyscyplin humanistycznych. Tradycje teoretyczne

²⁵ Do najważniejszych prac S. Kota z zakresu historii kultury należały m.in.: *Rzeczpospolita Polska w literaturze politycznej Zachodu* (1919), *Kultura staropolska* (1932), *Ideologia polityczna i społeczna Braci Polskich zwanych Arianami* (1932).

²⁶ Najistotniejsze publikacje K. Hartleba: *Biblioteka Zygmunta Augusta. Studium z dziejów kultury dworu królewskiego* (1928), *Działalność kulturalna biskupa dyplomaty Erazma Ciołka* (1929), *Zagadnienia reformacji na ziemiach litewskich* (1935), *Kultura polski od zarania dziejów po dni ostatnie. Wypisy źródłowe opatrzone rycinami...* (1938).

²⁷ Najważniejsze prace S. Łempickiego: *Rola złotego wieku w dziejowym procesie formowania się polskiej kultury duchowej* (1938), *Opiekunowie kultury w Polsce* (1938), *Manucjusze weneccy a Polska. Karta z dziejów humanizmu w Polsce* (1926), *Dante a Polska* (1929), *Erazm z Rotterdamu i jego stosunki z Polską* (1936).

²⁸ W dorobku J. Ptaśnika na czoło wysunęły się takie dzieła jak: *Kultura włoska wieków średnich w Polsce* (1922), *Kultura wieków średnich. Życie religijne i społeczne* (1925), *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce* (1934).

²⁹ J. Ptaśnik, *W sprawie kilku postulatów w polskiej historii kultury*, w: *Pamiętnik IV. Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich...*, t. 1, s. 2.

i preferowane przez nich paradygmaty uzależnione były od dziedziny, którą reprezentowali. Socjologia, filozofia, historia sztuki czy językoznawstwo nieco inaczej definiowały kategorię kultury, na czym innym koncentrowały uwagę, stosowały odmienne procedury badawcze. Ta różnorodność niewątpliwie służyła subdyscyplinie. Moim zdaniem najistotniejszy wkład w rozwój badań historyczno-kulturowych w II RP wnieśli socjologowie, których praktyka badawcza najbardziej wpisywała się w oczekiwania, jakie wobec subdyscypliny sformułowano podczas IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich. Dążenie do całościowego ujmowania zjawisk kultury i zwracanie uwagi na ich historyczność charakteryzowało m.in. Stefana Czarnowskiego i Jana Stanisława Bystronia. Oczywiście Czarnowski i Bystron nie wyczerpują katalogu nazwisk polskich socjologów zasłużonych w dziedzinie historii kultury. Na potrzeby tego tekstu musiałam jednak dokonać wyboru, o którym zdecydował ciężar gatunkowy prac, inspirujących szerokie grono badaczy. Syntetyczne ujęcia, szerokie zainteresowania, interdyscyplinarne podejście i związane z tym bogactwo problemów i metod badawczych.

II

Przedmiot badań historii kultury sytuuje tę dziedzinę na pograniczu kilku dyscyplin. Aby w sposób satysfakcjonujący go zgłębić, nieodzowne wydaje się przekraczanie granic dyscyplin, rozszerzanie horyzontu problemowego, wzbogacenie „tradycyjnego” instrumentarium badawczego o nowe metody etc. Takie podejście przynosiło (i przynosi nadal) najlepsze efekty. Dzięki niemu polscy socjologowie w okresie międzywojnia znacząco rozwinęli badania nad przeszłością kultury.

Historia jako dyscyplina i dzieje jako przedmiot badań odegrały niebagatelną rolę w dorobku Stefana Czarnowskiego. Historię kultury postrzegał on jako dziedzinę bliską socjologii, wyznaczając jej zadanie poszukiwania systemów wartości dostarczających normatywnej podstawy prawidłowościom manifestującym się w jednorazowych faktach³⁰.

Czarnowski reprezentował humanistyczną teorię kultury. Definiując tytułową kategorię, kładł nacisk na konstytuującą ją tradycję. „Kultura to całokształt zobiektywizowanych elementów dorobku społecznego, wspólnych szeregowi grup i z racji swej obiektywności ustalonych i zdolnych rozszerzać się przestrzennie” – pisał³¹. Stanowi „zbiorowy dorobek, owoc twórczego i przetwórczego wysiłku niezliczonych pokoleń”³². Kulturę tworzył człowiek, współpracujący z innymi, przeszłymi i współczesnymi zbiorowościami. Uczony przekonywał, że kultura jest naturalnym

³⁰ A. Kłosowska, *Rozwój koncepcji kultury w socjologii polskiej*, „Przegląd Socjologiczny” 22, 1968, nr 2, s. 203.

³¹ S. Czarnowski, *Kultura*, przedm. L. Krzywicki, Warszawa 1938, cyt. za: M.H. Serejski, *Historia o historii: 1918–1939*, Warszawa 1966, s. 286.

³² Tamże, s. 279.

środowiskiem człowieka, jednostka stanowi „wytwór” kulturowej zbiorowości³³. Kultura to zjawisko międzygrupowe, geograficzne, rozszerzające się na pewnych obszarach i łączące zamieszkałe tam ludy we wspólnotę wyższego rzędu³⁴. Czarnowski protestował przeciwko przeciwstawianiu kulturze – definiowanej jako rozwój duchowy – cywilizacji mającej obejmować materialny dorobek zbiorowości. Podział faktów na psychiczne i materialne w odniesieniu do zjawisk kultury uznawał za bezzasadny. Pisał: „W rzeczywistości społecznej nie mamy nigdy do czynienia z czystym psychizmem ani czystą materią”³⁵. Kultury, która byłaby jedynie duchową, nie ma i być nie może. Z drugiej strony „to wszystko, co w odróżnieniu od religii, moralności, estetyki i umiejętności myślenia nazywamy potocznie «kulturą materialną», jest tym, co psychiczne, przeniknięte i otoczone”³⁶. Czarnowski używał terminu „cywilizacja” w znaczeniu najwyższego stopnia rozwoju kultury. Istotne dlań były czynniki decydujące o kulturze; za jeden z podstawowych uznał stosunek do pracy, którą definiował jako zorganizowaną społecznie czynność wytwarzającą wartości³⁷.

Uczony zastanawiał się nad sensownością sprowadzania historii kultury do jednej z subdyscyplin historycznych. Pisał: „potoczny ten pogląd polega na równie potocznym «podręcznikowym» rozumieniu zakresu i zadań historii kultury”³⁸. Wszak historię kultury stworzyli filologowie, etnologowie, archeolodzy, historycy filozofii czy socjologowie, „wnosząc swoje zainteresowania, swoje punkty widzenia, oświetlili inne ich oblicze, mało lub wcale niedostrzegane przez historyków fachowych, mianowicie nie związek ich w czasie [...] ale współzależność ich organiczną, ich uzasadnienie w typach życia społecznego i jednostkowego”³⁹. Czarnowski podkreślał, iż historycy zwykle wyjaśniają fakty przyczynowo i genetycznie. Ale te same fakty są przejawem określonego typu współżycia, wyrazem pewnego układu wartości, psychicznej i fizycznej organizacji życia ludzkiego. Badanie tej strony faktów wymaga innych metod. „Chodzi tu nie o wyjaśnienie przyczynowe, ale o odtworzenie układu wartości, który jest poza zdarzeniem i który jest ich uzasadnieniem w psychologii i w logice społecznej. To właśnie jest zadanie historyka kultury. [...] Badacz kultury jest także historykiem – ale historykiem innego rodzaju. Wyjaśnienie przyczynowe ze zdarzeń poprzednich będzie dlań uzupełnieniem, nie celem, tak jak, odwrotnie, dla historyka w znaczeniu ścisłym, odtworzenie typu współżycia będzie nie celem a uzupełnieniem”⁴⁰.

³³ Tamże, s. 281.

³⁴ Tamże, s. 286.

³⁵ Tamże, s. 283.

³⁶ Tamże.

³⁷ Tamże, s. 289.

³⁸ S. Czarnowski, *Historia a historia kultury*, cyt. za: M. H. Serejski, dz. cyt., s. 291.

³⁹ Tamże, s. 292.

⁴⁰ Tamże.

Historyk kultury nie może być inwentaryzatorem ciekawostek z przeszłości. Jego zadaniem jest poznanie i zrozumienie twórców kultur minionych.

Czarnowski konsekwentnie poszukiwał wielkich kultur Zachodu w pierwotnych legendach, religiach, prądach filozoficznych. Istotne dlań były elementy łączące kultury. Rozpiętość jego zainteresowań budziła podziw, zarówno u współczesnych, jak i potomnych⁴¹. Wielu przyznawało, że wśród badaczy kultury trudno było znaleźć człowieka o porównywalnej erudycji⁴². Do odzyskania niepodległości uczony funkcjonował głównie jako specjalista w zakresie celtologii i historii religii⁴³. W II Rzeczypospolitej skoncentrował się na problemach dziejów kultury i świadomości społecznej.

Z punktu widzenia naszych rozważań na szczególną uwagę w dorobku Czarnowskiego zasługuje monografia *Kultura* (1938) – próba syntezy, uogólnienia doświadczeń poczynionych przez wiele lat aktywności badawczej. Komentatorzy twórczości bohatera słusznie podkreślali, iż Czarnowski miał „rzadką umiejętność przekładania wielkich problemów teoretycznych na język konkretnych przebiegów historycznych i dostrzegania aspektów ogólnych w każdym fakcie historycznym”⁴⁴. W omawianej monografii postawił pytanie o początek kultur, przyczyny ich rozkwitu, przemian i uwiądu. Interesowało go, w jakich warunkach zetknięcie się dwu różnych kultur prowadzi do syntezy, w jakich zaś jedna ulega rozkładowi. Wreszcie, od czego zależy przenikanie pewnych elementów kulturowych do środowisk, które ich nie wytworzyły; wędrówka w przestrzeni i trwanie w czasie⁴⁵. Zdając sobie sprawę, że nie uzyska zadowalających odpowiedzi na większość z tych pytań, pisał: „W wiedzy naszej jest pełno luk [...]. To co podamy, będzie próbą. Szeregiem szkiców”⁴⁶. W kolejnych partiach książki podjęte zostały zagadnienia: pojawiania się wielkich kultur, warunków i skutków ich wzajemnego

⁴¹ Badania naukowe Czarnowskiego podbudowane były solidnym wykształceniem. Na uniwersytetach niemieckich studiował m.in. ekonomię, filozofię, psychologię, socjologię i historię sztuki, ponadto malarstwo w Paryżu. Doktorat uzyskał w 1911 r. w prestiżowej École Pratique des Hautes Études. Przez wiele lat wykładał w Wolnej Wszechnicy Polskiej (religioznawstwo, dzieje cywilizacji i historię kultury). Habilitował się na Uniwersytecie Warszawskim w 1925 r. Profesorem nadzwyczajnym został w 1931, zwyczajnym w 1936 r. Kierował Zakładem Socjologii i Historii Kultury na UW (do 1934 r. była to Katedra Historii Kultury). Na Uniwersytecie Warszawskim wykładał dzieje kultury Celtów zachodnich, historię romanizacji Galii, propedeutykę historii kultury, zarys socjologii, socjologię religii, poznania i pracy. Od 1926 r. prowadził seminarium, na które uczęszczali zarówno historycy, jak i orientaliści, geografowie, archeolodzy, ekonomiści, filozofowie. Jego uczniami byli m.in. Nina Assorodobraj-Kula i Rafał Gerber.

⁴² Z. Zmigryder-Konopka, *Wspomnienie o Stefanie Czarnowskim*, „Szkoly Wyższe” 1938, nr 1, s. 3.

⁴³ Najważniejszą pracą Czarnowskiego z tej dziedziny jest wydana w Paryżu w 1919 r. monografia poświęcona kultowi św. Patryka.

⁴⁴ N. Assorodobraj, *Od Redakcji*, w: S. Czarnowski, *Kultura*, oprac. N. Assorodobraj, wyd. 4, Warszawa 1958, s. 1.

⁴⁵ S. Czarnowski, *Kultura...* (1958), s. 3.

⁴⁶ Tamże, s. 4.

oddziaływania, współistnienia starego i nowego. Zgromadzono materiał, który umożliwił ukazanie kultur będących w ciągłym ruchu i zmianie, przenikających się, ujawniających podobieństwa i różnice.

W zakresie metodyki badań punktem wyjścia dla Czarnowskiego była analiza konkretnych zjawisk historycznych, która odsłaniała wewnętrzny związek różnych stron życia społecznego. Dzięki rozległej wiedzy dawał badanym przez siebie faktom szerokie tło różnych kultur, a wtedy odsłaniały się rozległe perspektywy na sprawy ludzkie, nieograniczone do jednej epoki ani jednego środowiska⁴⁷. Analiza źródeł i faktów, prowadząc do wniosków jednostkowych, służyła „za pomost do konkluzji ogólniejszych. Nie byłoby nauką badanie historyczne – twierdził Czarnowski – gdyby nie dochodziło się przez nie do koncepcji ogólnych, do formuł syntetycznych, w których zamyka się istota faktów i procesów społecznych”⁴⁸. Uczony chętnie posługiwał się metodą porównawczą, analizował badane zjawiska w różnych kontekstach. Daleki od opisowej powierzchowności, unikał łatwych uogólnień. Podkreślał związek każdego elementu z całokształtem kultury, podłożem społecznym i gospodarczym. Deklarował, że „podobnie jak przyrodnik w laboratorium obserwuje, opisuje, porównuje zjawiska zachodzące w wypadkach wybranych [...], podobnie wybrawszy szereg przykładów konkretnych, w których zjawiska występują szczególnie wyraziście: tak zwane «fakty krzyżowe» – i badając fakty te historycznie i porównawczo, usiłujemy określić, jaka jest rola niektórych czynników decydujących o kulturze i na nią oddziałujących”⁴⁹. W ten sposób możliwe stawało się uchwycenie dynamiki, zmienności i różnorodności kultur. U Czarnowskiego materiał porównawczy służył wzmocnieniu sądu, który opierał się na interpretacji wewnętrznej obiektu. Jak zauważyła Nina Assorodobraj, już praca o św. Patryku (*Kult bohaterów i jego społeczne podłoże: święty Patryk, bohater narodowy Irlandii*; pierwodruk w języku francuskim *Le culte de héros et ses conditions sociales: Saint Patrick, héros national de l'Irlande*, Paris 1919) ukazywała typowy dla Czarnowskiego tok postępowania badawczego. Najpierw pojawiał się problem teoretyczny, następnie poszukiwanie konkretnego przykładu, który stwarzałyby szerokie możliwości wszechstronnego oświetlenia problemu. Badano wybrany przykład i odnoszono się do materiału porównawczego, który pozwalała sformułować ostateczne wnioski. Przedmiot badań analizowany był w różnorodnych związkach⁵⁰. Takie postępowanie badawcze zawdzięczał Czarnowski m.in. szkole durkheimowskiej⁵¹.

⁴⁷ S. Ossowski, *Stefan Czarnowski (1879–1937)*, „Przegląd Filozoficzny” 1938, nr 3, s. 301.

⁴⁸ M. Handelsman, *Stefan Czarnowski. Przemówienie wygłoszone nad grobem prof. Stefana Czarnowskiego dnia 31 grudnia 1937 r.*, „Wiadomości Literackie” 1938, nr 5, s. 5.

⁴⁹ S. Czarnowski, *Kultura...* (1958), s. 4.

⁵⁰ N. Assorodobraj, *Posłowie*, w: S. Czarnowski, *Dzieła*, t. 5, oprac. N. Assorodobraj, S. Ossowski, Warszawa 1956, s. 142.

⁵¹ Do szkoły Durkheima zaliczył Czarnowskiego m.in. J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, wyd. nowe, Warszawa 2012, s. 399.

Jak zostało wspomniane, badacz rozpatrywał kulturę w ścisłym związku z jej społecznym podłożem. Każdy fakt był dla niego ważny i cenny sam w sobie. W każdym widział ognisko związków dynamicznych, które z jednej strony włączały go wraz z innymi faktami w całość życia pewnego społeczeństwa w danej epoce, z drugiej zaś kojarzyły kulturę tego społeczeństwa z kulturami innych zbiorowości i epok⁵². Dla Czarnowskiego kultura dawna i obecna stanowiły rzeczywistość odradzającą się i rozwijającą w różnorodności konkretnych zjawisk.

Kolejny z naszych bohaterów, Jan Stanisław Bystron⁵³, reprezentował etnograficzno-socjologiczną orientację badań kultury, powiązaną z historycznym ujęciem. Podobnie jak Czarnowski, któremu obca była wąska specjalizacja, wymykał się definicyjnym kwalifikacjom i porządkującym typologiom. Łączył socjologiczny, historyczny, etnograficzny i językoznawczy punkt widzenia⁵⁴. Poza interdyscyplinarnością wyróżniały go szerokie zainteresowania, nie był więźniem jednej epoki czy jednego regionu. „Sięgał spojrzeniem od pradziejów po współczesność, od Warszawy po Paryż, od Europy po Afrykę”⁵⁵. W jego ogromnym i różnorodnym dorobku można odnaleźć publikacje takie jak: *Słowiańskie obrzędy rodzinne* (1916), *Megalomania narodowa. Źródła, teorie, skutki* (1924), *Wstęp do ludoznawstwa polskiego* (1926), *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce: wiek XVI–XVIII* (t. 1–2, 1932), *Przysłowia polskie* (1933), *Algier* (1934) i wiele innych⁵⁶.

Kultura była dla Bystronia genetycznie związana z funkcjonowaniem grupy społecznej. Uczony definiował ją jako zespół treści (pojęć, czynności, przedmiotów) ukształtowanych w danej zbiorowości w określonym czasie. Do kultury należały elementy symboliczne (język, pismo), wytwory materialne i stosunki społeczne (relacje podporządkowania, zależności, współpracy, konkurencji etc.). Bystron, podobnie jak Czarnowski, podkreślał integralność kultury, tj. nierozzerwalność elementów materialnych i niematerialnych. W obszarze każdej z kultur wskazywał trzy zakresy: kulturę umysłową (literatura, sztuka, muzyka, wierzenia, nauka, lecznictwo etc.), społeczną (obrzędy, zwyczaje) i techniczną (budownictwo, uprawa roli, łowiectwo, sposoby gospodarowania). Kultura była wytworem historycznym, wraz ze zmianami konkretnych warunków przekształceniu ulegały zespoły jej

⁵² F. Znaniński, *Stefan Czarnowski 1879–1937*, „Przegląd Socjologiczny” 28, 1976, s. 181.

⁵³ Bystron doktoryzował się w 1914 roku na podstawie rozprawy poświęconej *Teorii rzeczywistości społecznej*. Habilitację uzyskał w 1918 r., w 1919 r. został kierownikiem Katedry Etnografii na Uniwersytecie Poznańskim. Od 1925 r. kierował Katedrą Etnologii i Socjologii na UJ, a w 1934 r. objął Katedrę Socjologii na UW.

⁵⁴ J. Chodak, *Jan Bystron jako prekursor socjologii historycznej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 24, 1999, nr 2, s. 35.

⁵⁵ S. Krzemień-Ojak, *Jan Stanisław Bystron (1882–1964)*, w: *Autorytety polskiej humanistyki*, Warszawa 2007, s. 209.

⁵⁶ Szerzej zob. J. Chałasiński, *Jan Stanisław Bystron: historyk kultury, etnografii, socjolog 1892–1964*, „Przegląd Socjologiczny” 28, 1976, s. 205–216.

treści, a w konsekwencji ona sama. Uczony starał się obserwować przepływ treści, transmisję i przekaz w czasie elementów kultury⁵⁷.

Z punktu widzenia dorobku polskiej historii kultury istotne były dwutomowe *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce* Bystronia, stanowiące podsumowanie wieloletnich badań uczonego. Szerokością ujęcia autor nawiązywał do syntez *Życie polskie w dawnych wiekach* Władysława Łozińskiego (1907) czy *Dzieje kultury polskiej* Aleksandra Brücknera (t. 1–2, 1931). Ambicją Bystronia było stworzenie modelu obejmującego całość kultury staropolskiej. W tomie pierwszym zaprezentował tło geograficzne, grupy etniczne zamieszkujące dawną Polskę, stosunki ze Wschodem i Zachodem, przekrój stanowy społeczeństwa, życie religijne, szkolnictwo. Tom drugi poświęcił codziennym aktywnościom zwykłych ludzi. Stworzył ich barwny i plastyczny opis. Przyjrzał się działaniu sądownictwa, Kościołowi, obrzędowi, weselom, pogrzebom, ubiorowi, zdrowiu i higienie, sposobom leczenia, etc. Podjął wiele problemów ignorowanych dotąd przez profesjonalną historiografię, torując drogę kolejnym badaczom⁵⁸. W omawianej monografii mieliśmy do czynienia nie tylko z dziejami obyczajów, ale również próbą ukazania kultury w ujęciu integralnym. Bystronia interesowała nie tylko kultura elit, ale także kultura ludowa, jej istota oraz mechanizmy utrzymywania się i zmian. Praca *Historia w pieśni ludu polskiego* (1925) stanowiła z kolei przyczynek do badań nad świadomością historyczną włościan.

W swych publikacjach, podobnie do Czarnowskiego, konstruował obrazy przekrojowe, uwypuklał zjawiska typowe i powtarzalne. Starał się przeprowadzać historyczną analizę działań społecznych, co nie zawsze przynosiło akceptowalne efekty. Zdarzało mu się dość dowolnie traktować chronologię i pobieżnie zarysowywać kontekst historyczny⁵⁹. Takie podejście mogło prowadzić do schematyzmu i uproszczeń. Bystroniowi zarzucano statyczność ujęcia, brak tła porównawczego, ekstrapolowanie lokalności na cały kraj, etc. Wspomniane zastrzeżenia, formułowane najczęściej przez historyków, wynikały m.in. z odmiennego w porównaniu do większości dziejopisów definiowania dziejów ludzkości. Bystron postrzegał je jako nieuporządkowany zbiór sytuacji społecznych występujących w porządku

⁵⁷ Szerzej zob. G. Reszka, *Z problematyki teorii kultury u Jana Stanisława Bystronia*, <https://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/7713/RND161--09--Z-problematyki--Reszka.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, s. 138–150 (13 III 2022).

⁵⁸ Jednym z kontynuatorów wspomnianych badań na gruncie historii (w PRL) był m.in. Zbigniew Kuchowicz (łódzki badacz kultury staropolskiej, zwracający uwagę na takie zagadnienia jak zdrowie, wyżywienie, ubranie, erotyzm).

⁵⁹ Aleksander Brückner krytykował Bystronia za zakłócanie chronologii; pisał: „autor nie różnił epok, przykłady czerpał to od Jagiellonów, to od króla Stasia”; tenże, [rec.:] J. Bystron, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI–XVIII (t. 1–2, 1932)*, „Przegląd Socjologiczny” 1936, nr 4, s. 450. W innym miejscu zaznaczał: „przerzuca się coraz od Reja do Kitowicza, a przecież Polska Kochanowskiego i Zamoyskiego, Polska przed rokiem 1618 a Polska saska, toć dwa odmienne światy”; tenże, *Dawne życie polskie*, „Wiadomości Literackie” 1935, nr 8, s. 6.

linearnym, które można było klasyfikować wedle kryteriów zależnych od celów badania. Obfitość materiału pozwalała mu formułować wnioski o charakterze ogólnym. Interdyscyplinarność niosła ze sobą umiejętność dostrzegania obszarów i problemów badawczych niewidocznych dla reprezentantów pojedynczych dyscyplin.

Podsumowując, w dorobku polskiej historii kultury okresu międzywojnia wyraźnie wyróżniały się badania socjologów. Czarnowski i Bystron, postrzegając kulturę jako fenomen pluralistyczny – każda stanowiła odrębną całość, zbudowaną z autonomicznych elementów, które mogły przenikać z jednej do drugiej, starali się badać, jak oddziałują i wpływają na siebie. Dla Czarnowskiego teraźniejszość kultury była ciągłą konfrontacją z jej przeszłością. Kultury rodziły się, ewoluowały w czasie, oddziaływały na inne i przemijały. Uczony badał kultury odległe od siebie zarówno w czasie, jak i przestrzeni. Bystron koncentrował się na typowych i powtarzalnych zjawiskach w obrębie kultur. Dążył do nakreślenia ich całościowego obrazu. Podobnie jak Czarnowski, postrzegał kulturę jako wytwór historyczny zmienny w czasie. Dla obu uczonych ważny był przepływ treści, międzykulturowa transmisja konkretnych elementów. Interesowała ich nie tylko kultura elit, przyglądali się również niższym warstwom społecznym.

W odróżnieniu od socjologów historycy – mający skłonność do idiograficznych, indywidualistycznych ujęć – nie przejawiali większych skłonności do uogólnień. Mimo że kulturę definiowali dość szeroko – jako całość dorobku ludzkości w dziedzinie gospodarczej, społecznej, moralnej, religijnej, prawnej, obyczajowej, artystycznej, naukowej i pedagogicznej – najczęściej koncentrowali się jednak na dorobku intelektualnym społecznych elit. Ograniczali się też do badań „polskiej kultury narodowej”, stanowiącej wytwór „położenia politycznego narodu [...], wpływu specjalnej psychiki społeczeństwa, jego dążeń i pojęć”⁶⁰. Dość ostrożnie wychodzili poza rodzime opłotki. Ujęcia porównawcze również stanowiły rzadkość. W zestawieniu z socjologami (jak również etnologami, językoznawcami etc.) historyków cechowała dość wąska specjalizacja, skoncentrowanie na wybranej epoce, ograniczony zakres geograficzny, rozdźwięk między deklaracjami teoretycznymi a praktyką badawczą. Niewątpliwie ambitnie zarysowanym w teorii (podczas IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich) badaniom dziejów kultury sprzyjało przekraczające dyscypliny podejście, szeroka specjalizacja, zróżnicowane narzędzia badawcze i postawa otwartości, cechująca Czarnowskiego czy Bystronia. Ówczesnych historyków parających się kulturą nie można jednak postrzegać tylko jako „inwentaryzatorów ciekawostek”. Odmówić im pogłębienia badań nad dziejami polskiej kultury. Poza nielicznymi wyjątkami, w rodzimej historiografii okresu międzywojnia nadal dominował jednak fenomenalistyczny opis zespołu materialnych i duchowych wytworów ludzkiej aktywności. Dość

⁶⁰ K. Hartleb, *Przedmowa*, w: *Kultura Polski (wypisy źródłowe)*, oprac. K. Hartleb, M. Gawlik, Lwów–Warszawa–Kraków 1925, s. V.

rzadko podejmowano próby dociekań ukrytego pod powierzchnią pojedynczych zjawisk porządku. Przeważały publikacje o charakterze deskryptywnym. Nowatorskie, oparte na inspiracjach płynących z nauki europejskiej studia prowadzili nieliczni. Moim zdaniem polska historia kultury w omawianym okresie więcej zawdzięczała reprezentantom innych dyscyplin niż historykom *sensu stricto*. Nie było to zresztą zjawisko odosobnione, w literaturze przedmiotu znajdziemy opinie, że najwybitniejsze dzieła z zakresu historii kultury w pierwszych dekadach XX stulecia wyszły spod pióra uczonych niezwiązanych z wydziałami historii⁶¹. W tym kontekście wymienia się Maxa Webera (autora *Etyki protestanckiej i ducha kapitalizmu*, 1904), Norberta Eliasa (*O procesie cywilizacji*, 1939) czy Basila Willeya (*The Seventeenth Century Background*, 1934). Polska nauka nie odstawała więc pod tym względem od nauki światowej.

Bibliografia

- S. Bednarek, *Pojmowanie kultury i jej historii we współczesnych syntezach dziejów kultury polskiej*, Wrocław 1995
- A. Brückner, *Dawne życie polskie*, „Wiadomości Literackie” 1935, nr 8, s. 6
- P. Burke, *Historia kulturowa. Wprowadzenie*, tłum. J. Hunia, Kraków 2012 (wyd. oryg.: 2004)
- J.S. Bystrzeński, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce: wiek XVI–XVIII*, Warszawa 1932
- J. Chałasiński, *Jan Stanisław Bystrzeński: historyk kultury, etnografii, socjolog 1892–1964*, „Przegląd Socjologiczny” 28, 1976, s. 205–216
- J. Chodak, *Jan Bystrzeński jako prekursor socjologii historycznej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 24, 1999, nr 2, s. 33–50
- S. Czarnowski, *Dzieła*, t. 5, oprac. N. Assorodobraj, S. Ossowski, Warszawa 1956
- S. Czarnowski, *Kultura*, oprac. N. Assorodobraj, wyd. 4, Warszawa 1958
- J. Draus, *Stanisław Kot – historyk kultury i wychowania*, „Roczniki Nauk Społecznych” 24, 1996, nr 2, s. 335–355
- Encyklopedia kultury polskiej*, t. 1: *Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze*, Wrocław 1991
- M. Handelsman, *Stefan Czarnowski. Przemówienie wygłoszone nad grobem prof. Stefana Czarnowskiego dnia 31 grudnia 1937 r.*, „Wiadomości Literackie” 1938, nr 5, s. 5
- K. Hartleb, Łempicki S., *Historia kultury*, „Kwartalnik Historyczny” 51, 1937, nr 1–2, s. 435–463 (odb., s. 1–21)
- A. Kłoskowska, *Rozwój koncepcji kultury w socjologii polskiej*, „Przegląd Socjologiczny” 22, 1968, nr 2, s. 194–216.
- J. Kolbuszewska, *Historia kultury*, w: *Historia w Uniwersytecie Lwowskim. Badania i nauczanie (do 1939 roku)*, red. J. Maternicki, J. Pisulińska, L. Zaskilniak, Rzeszów 2016, s. 479–506
- J. Kolbuszewska, *Mutacja modernistyczna w historiografii polskiej (przełom XIX i XX wieku)*, Łódź 2005
- S. Kot, *Kultura staropolska*, Kraków 1932
- S. Krzemień-Ojak, *Jan Stanisław Bystrzeński (1882–1964)*, w: *Autorytety polskiej humanistyki*, Warszawa 2007, s. 209–223
- Kultura Polski (wypisy źródłowe)*, oprac. K. Hartleb, M. Gawlik, Lwów–Warszawa–Kraków 1925

⁶¹ P. Burke, dz. cyt., s. 11.

- S. Lempicki, *Formy historycznego ujęcia zjawisk kultury*, w: *Pamiętnik IV. Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, t. 1: *Referaty*, Lwów 1925, s. 1–9
- W. Marmon, *Krakowskie środowisko historyczne w latach 1918–1939*, Kraków 1995
- J. Maternicki, *Historiografia polska XX wieku*, cz. 1: *Lata 1900–1918*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1982
- J. Maternicki, *Warszawskie środowisko historyczne w okresie II Rzeczypospolitej*, Rzeszów 1999
- Z. Opacki, *Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1919–1939*, Gdańsk 2021
- S. Ossowski, *Stefan Czarnowski (1879–1937)*, „Przegląd Filozoficzny” 1938, nr 3, s. 301–304
- J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Rzeszów 2012
- W. Podlacha, *Historia sztuki a historia kultury* w: *Pamiętnik IV. Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, t. 1: *Referaty*, Lwów 1925, s. 1–13.
- J. Ptaśnik, *W sprawie kilku postulatów w polskiej historii kultury*, w: *Pamiętnik IV. Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, t. 1: *Referaty*, Lwów 1925, s. 1–10.
- G. Reszka, *Z problematyki teorii kultury u Jana Stanisława Bystronia*, <https://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/7713/RND161--09--Z-problematyki--Reszka.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, s. 138–150 (13 III 2022)
- J. Rutkowski, *Historia kultury i próba systematyzacji jej zagadnień*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1959, nr 1, s. 3–20
- T.P. Rutkowski, *Stanisław Kot 1885–1975. Między nauką a polityką*, Warszawa 2012
- Stefan Czarnowski z perspektywy siedemdziesięciolecia*, red. M. Jabłonowski, Warszawa 2008
- J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, wyd. nowe, Warszawa 2012
- Z. Zmigryder-Konopka, *Wspomnienie o Stefanie Czarnowskim*, „Szkoly Wyzsze” 1938, nr 1, s. 2–6

The contribution of sociologists to the output of Polish cultural history of the interwar period (selected examples)

This article characterises the achievements and specificity of research into the Polish cultural history of the interwar period. The author outlines the differences between sociologists and historians in exploring/approaching cultural history. The text consists of two parts – the introductory first and the main one, presenting the contribution of Polish sociologists to the reflection on the history of culture. The introduction outlines the emergence of cultural history as an independent subdiscipline within historical science and briefly discusses the profile of interests and the study's theoretical foundation. Attention is given to the most eminent representatives of the subdiscipline from the three centres with the most outstanding achievements in this field; Kraków, Warsaw, and Lviv. Then, the text presents the research interests and theoretical declarations of Stanisław Kot, Jan Ptaśnik, Kazimierz Hartleb, and Stanisław Lempicki. The second part juxtaposes the work of historians and sociologists; Stefan Czarnowski and Jan Stanisław Bystron, who, in the author's opinion, contributed both valuable findings and an original research approach to the cultural history of the period in question. The sociologists' broad specialisation, diverse methods, and interdisciplinary approach were conducive to a comprehensive, holistic understanding of culture and its history. The article does not exhaust the subject. It signals the common areas of reflection and the fluidity (lack of impassable borders) between disciplines that characterised Polish humanities in the first half of the twentieth century.

Jolanta Kolbuszewska – dr hab., prof. nadzw. w Katedrze Historii Historiografii i Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Łódzkiego. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół polskiej historiografii i myśli historycznej XIX i pierwszej połowy XX w. Podejmuje także zagadnienia z zakresu biografistyki, źródłoznawstwa oraz historii kultury i codzienności. Śledzi kariery naukowe polskich historyczek, ich drogę do samodzielności naukowej oraz wpływ na oblicze refleksji historycznej. Autorka książek: *Mutacja modernistyczna historiografii w polskiej (przełom XIX i XX wieku)*, Łódź 2005; *Tadeusz Korzon (1839–1918). Między codziennością, nauką a służbą narodowi*, Łódź 2011; *Kobiety w drodze na naukowy Olimp... Akademicki awans polskich historyczek (od schyłku XIX wieku po rok 1989)*, Łódź 2020; *Kobiety na naukowym Olimpie? Łódzkie adeptki Klio w latach 1945–1989*, Łódź 2021. E-mail: jolanta.kolbuszewska@uni.lodz.pl